

Navigare necesse est

”Sanakirjansa” (1890) alkulauseessa Agathon Meurman luonnehtii muinaisia sivistyskieliä, latinaa ja kreikkaa, kaikille kansoille avonaiseksi ja kaikkien kansojen käyttämäksi suureksi aarraitaksi. Siitä aarraitasta ovat kotoisin myös monet tietoverkkojen aikakauden sanat, kuten tässäkin lehdessä esiintyvä ”navigointi”. Antiikin kreikkalainen ja roomalainen kirjallisuus tuntuu meistä itsestäänselvältä osalta kulttuurimme perustaa. Moni ei tule ajatelleeksi, kuinka ohuen hiuskarvan varassa tuon kulttuuriperinnön säilyminen oli. Alkuperäisiä antiikin käsikirjoituksia ei ole paljonkaan olemassa. Papyruskääröt ovat murentuneet, palaneet ja maatuneet. Tuntemamme antiikin kirjallisuus on säilynyt meidän aikaamme lukemattomien kirjurisukupolvien yhä uudestaan kopioimana. Kirjapainotaidon keksiminen ja renessanssin humanistien kehittämä tekstikritiikki vasta varmistivat lopullisesti antiikin tekstien säilymisen mahdollisimman alkuperäisessä muodossa.

Viisisataavuotinen kirjapainokulttuurin valtakausi oli dokumenttien suhteen turvallinen. Voimme yhä pienellä vaivalla lukea Gutenbergin 42-rivistä Raamattua. Turvallisuus on nyt toistaiseksi ohi. On historian ironiaa siinä, että olemme taas joutuneet samantapaiseen tilanteeseen kuin oli keskiaikaisen käsikirjoituskulttuurin aikakaudella. Oman aikamme dokumentit, jotka on talletettu uusille tallennusvälineille (nauhoille, lerpuille, korpuille ja levyille) käyttäen kirjoitushetken tekstinkäsittelyohjelmia yms., uhkaavat kadota tai jäädä hyödyttömiksi, koska tallennusvälineet ja ohjelmat vaihtuvat nopeasti.

Lerppua ei enää voi käyttää nykyisissä tietokoneissa, vanhoilla ohjelmilla tehdyt tekstit eivät ehkä avaudu uusissa koneissa. CD-ROM-levytkään eivät kuulemma ole ikuisia. Ei myöskään ole valmista järjestelmää esim. verkossa julkaistavien aikakauslehtien epäkuranttien vuosikertojen varastoinemiseksi. Syysskuun alussa IFLAn kokouksessa Köö-

penhaminassa puhunut kustantajan edustaja arveli, ettei kustannusyhtiöihin ole luottamista aineistojen säilyttäjinä. Hän piti luonnollisena säilyttää säilyttämisen vastuun kirjastoille (jotka eivät muuta pyydäkään). Olemme taas pulpettiensa yli kumartuvien kirjurimunkkien varassa: nyt heidän tehtävänsä on siirtää aineistoa välineeltä toiselle teknisen kehityksen mukana, tallentaa orpoja dokumentteja ja kuvailla dataa, joka muuten jäisi käsittämättömäksi tuleville sukupolville.

Verkkokulttuurilla on monenlaisia sellaisia yhtymäkohtia keskiajan käsikirjoituskulttuuriin, jotka tuntuivat siirtyneen lopullisesti taka-alalle painetun tekstin aikakaudella. Esimerkiksi dokumenttien luonne tietoverkoissa on samaan tapaan problemaattinen kuin keskiajan käsikirjoituskulttuurissa: painettu dokumentti pysyy samana, mutta sekä käsikirjoitus- että verkkokulttuurin dokumentti on paljon häilyvämpi, muuttuva, pysähtymätön. Muita tuttuja piirteitä käsikirjoituskulttuurissa ovat tekstien autenttisuuden ongelma: mikä on alkuperäinen, oikea versio; samoin ongelmaksi on nousemassa tekijyyden ongelma: kuka viime kädessä vastaa dokumentin sisällöstä. Dokumenttien tuottamisen, välittämisen ja säilyttämisen muuttuvat ehdot ovat saaneet kaikki tässä tuotantoketjussa työskentelevät varpailleen.

Tilametafora on huomattava yhtymäkohta keskiajan käsikirjoituskulttuurin ja tietoverkkojen välillä. Verkkoihin liittyvät tilametaforat, kuten ”navigointi”, hallitsevat uusista välineistä puhuvien kieltä. Koemme, että WWW on tila, jossa voimme kulkea eri suuntiin. Pelkkään painotekstiin perustuvasa kulttuurissakin toki ”kahlataan” kirjoja läpi, mutta enimmäkseen painoteksti on lineaarista, kaksikulotteista. Tietoverkot ja hypermedia laajentavat lineaarisuuden monikulotteisuudeksi. Antiikin ja keskiajan retoriikassa, joka kaksi tuhatta vuotta oli länsimaiden hallitseva tieteenala, tilametafora

oli vastaavalla tavalla tärkeä. Retoriikka ei ollut pelkästään puhetaitoa, vaan siihen kuului tärkeänä osana puheessa ja väittelyssä tarvittavan tietoaineiston muistiinpainaminen ja -palauttaminen.

Käsikirjoituksia ei ollut samalla tavalla aina käsillä kuin kirjoja nykyään, joten tiedot oli talletettava silloiselle kovalevyllä eli muistiin. Muistettavan aineiston hallitsemisessa käytettiin pitkälle kehittyneitä mnemotekniikoita, joille oli yhteistä se, että niissä tavalla tai toisella oli tärkeässä asemassa tilametafora. Muistettavat asiat liitettiin paikkoihin, olivat ne sitten tutun rakennuksen huoneita, pylväikköjä ja ikkunasyvennyksiä tai aivan formaalisen kehikon, kuten aakkosten, määrittämiä paikkoja. Keskiajan käsikirjoituksista voidaan osoittaa tekstin ja kuvituksen pieniä yksityiskohtiaakin myöten tällaisten menetelmien käytön jälkiä. Erilaiset merkitysverkostot yhdistivät mitä erilaisimpia tiedon osasia samaan tapaan kuin hypermedialla nykyään tehdään uudenlaisia haarautuvia verkkodokumentteja. Etsiessään tietoa keskiajan oppinut ehkä ”navigoiden” etsiskeli mielestään parasta hakuavainta samaan tapaan kuin Mirja Iivonen ja Diane Sonnenwald kuvaavat artikkelissaan tässä lehdessä.

Nykyajan ihminen on siinä onnellisessa asemassa, että hänen ei tarvitse käyttää vuosikausia elämästään erilaisten aineistojen muistiinpainamiseen siinä määrin kuin keskiajan oppineen oli pakko (toki koulunkäyntiä riittää muutenkin). Tietokone ja tietoverkko ovat inhimillisen muistin laajennuksia, joita hallitaan jossain määrin samaan

tapaan kuin keskiajan oppinut hallitsi omaa tietovarastoaan. Tie Internetin käyttäjäksi ei kuitenkaan ole verkotettujen organisaatioiden, kuten yliopistojen ja kirjastojen, ulkopuolella ongelmatonta, mikä käy ilmi myös Reijo Savolaisen kirjoituksesta tässä lehdessä. Keskiaikana etuoikeutettuja oppineita oli häviävän vähän. Internetin käyttäjiä lienee kehittyneissä teollisuusmaissa suhteellisesti enemmän, mutta jos asiaa tarkastellaan globaalisesti, kuten nykyään on tehtävä, etuoikeutettujen ja osattomien suhdeluku lähennee keskiaikaista tilannetta. Koko maailma ei muutu kerralla. Taannoisessa IFLA:n kokouksessa muutama afrikkalainen kokousedustaja marssi mikrofonin ääreen kysymään, voitaisiinko esitelmissä kuvattuja edistyneitä järjestelmiä toteuttaa hänen omassa maassaan. Vastaus on tietenkin, että kyllä, mutta... Internetin suhteen Afrikka ja muukin teollistumatta jäänyt kolmas maailma ovat vielä kartoittamaton manner.

Tampereella 11.9.1997

Ilkka Mäkinen

Kirjallisuutta

Carruthers, M. J.: The book of memory. A study of memory in medieval culture. Cambridge 1990.

Schamber, Linda: What is a document? Re-thinking the concept in uneasy times. - JASIS 47(9): 669-671, 1996.

Yates, F. A.: The art of memory. Chicago 1966.